

Ks. Władysław G ł o w a. *Niedzielną Służbą Bożą w kościołach parafialnych diecezji przemyskiej w pierwszej połowie XVIII wieku w świetle wizytacji biskupich*. Przemysł: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 1993 ss. 464.

Dzieje liturgii i niedzielnej Służby Bożej w epoce potrydenckiej są bardzo zróżnicowane i nie pozbawione lokalnej tradycji. Poddana krytycznej rewizji przez Hermanna Reifenberga teza, iż liturgia potrydencka uległa całkowitej romanizacji, znajduje dziś potwierdzenie w licznych pracach badawczych. Nauki liturgiczne odwołując się do samych źródeł sprawowania kultu Kościołów lokalnych gromadzą różnorodną wiedzę o przeszłości, jej świadectwach, dokumentach i zabytkach. Tworzą one zrationalizowany obraz dawnej Służby Bożej, porządkując wydarzenia i fakty, które miały miejsce na określonym terenie oraz dokonują prób interpretacji wiedzy o tej religijnej przeszłości. Wśród ważnych źródeł dla poznania chrześcijańskiej tradycji liturgicznej nieoceniony walor posiadają wizytacje parafii, których z regularnością dokonywali biskupi potrydenccy lub ich przedstawiciele w poszczególnych diecezjach. Tę też bazę źródłową jako podstawową wziął pod uwagę ks. W. Głowa koncentrując swój wysiłek badawczy na zagadnieniu niedzielnej Służby Bożej w kościołach parafialnych rodzimej diecezji przemyskiej w 1 poł. XVIII w. Nie pomijając tak ważnych źródeł lokalnych, jak księgi liturgiczne, wskazania synodalne miejscowych biskupów, świadectwa dotyczące kultu i kerygmy kościelnej (katechizmy, zbiory kazań, porządki nabożeństw i modlitewniki) Autor odwoływał się do mało znanego materiału archiwalnego, który stanowią protokoły wizytacyjne kolejnych biskupów przemyskich: Jana Krzysztofa Szembeka (1718-1724), Aleksandra Antoniego Fredry (1724-1734), Walentego Czapskiego (1736-1741) i Wacława Hieronima Sierakowskiego (1741-1760). Opierając się na tej istotnej bazie materiałowej mógł Autor zarysować bardzo szczegółową panoramę form niedzielnej liturgii, nabożeństw, katechizacji, praktyk dewocyjnych, którymi karmili się wierni w chrześcijański dzień święty, odwiedzając własną świątynię parafialną.

Układ tego obszernego studium jest logiczny i dobrze przemyślany. Obejmuje ono pięć bloków tematycznych, w których dokonano naukowej rejestracji wszystkich przejawów niedzielnej Służby Bożej w wybranym okresie historycznym. Analizując protokoły wizytacyjne odkrył Autor ważną prawdę o parafii, która dawała ówczesnym chrześcijanom poczucie wspólnoty i zadomowienia. Podział studium na rozdziały wyznaczyła specyfika kalendarium niedzielnych praktyk religijnych, które w swoim ramowym schemacie uwzględniała Służba Boża poszczególnych parafii. Centrum tego „Ordo devotionis” stanowiła niedzielna Eucharystia – Msza św. uroczysta (suma)

całej wspólnoty parafialnej, poprzedzona procesją dookoła kościoła, z głoszonym po *Credo* kazaniem nie przekraczającym 45 minut, wypominkami z modlitwami za dobroczyńców i w różnych aktualnych potrzebach. Jeżeli w parafii było więcej kapłanów, to odprawiali oni poranną Mszę św. zwaną Prymaria. Podczas niej lud śpiewał godzinki lub odmawiał popularne litanie czy różaniec (rozd. I).

Oprócz Mszy św. wielką uwagę przywiązywano do modlitwy liturgicznej, a zwłaszcza niedzielnej jutrzni i nieszporów. W tej oficjalnej modlitwie Kościoła brali udział proboszcz lub wikariusz z organistą, a rzadziej kantor i uczniowie szkoły parafialnej. Ludzie świeccy odmawiali podczas tego łacińskiego nabożeństwa swoje modlitwy prywatne. Tylko w katedrze i znaczniejszych kościołach (Dynów, Dubiecko, Przeworsk, Rymanów) śpiewano jeszcze w 1 poł. XVIII w. cały brewiarz. Tam, gdzie niemożliwe było odprawianie jutrzni i nieszporów, duchowni mieli je zastępować modlitwami i rozmyślaniami porannym oraz nabożeństwem popołudniowym w języku ludu (rozd. II).

Stałym punktem niedzielnej Służby Bożej była katechizacja organizowana najczęściej w godzinach popołudniowych. Dla jej potrzeb biskupi przemyscy wydawali diecezjalne katechizmy (Szembek) lub polecali inne popularne opracowania (rozd. III).

Na zestaw niedzielnej Służby składały się aspersiony i procesje przed sumą oraz stałe i okresowe nabożeństwa niedzielne (roraty, Gorzkie Żale, suplikacje, procesje itp.). Ich repertuar mógł być bardziej zróżnicowany w poszczególnych parafiach (rozd. IV).

Wreszcie do form nabożeństwa niedzielnego należały także praktyki modlitewne stowarzyszeń religijnych i obowiązkowe nabożeństwa wyznaczone przez fundacje czy zwyczaj parafialny, np. małe oficja, godzinki, różaniec, koronki, litanie czy modlitwy „pacierzowe” (rozd. V).

Studium wzbogacają interesujące aneksy, które uzupełniają i ilustrują naukową analizę problematyki badawczej, podając alfabetyczny wykaz parafii i tytułów kościołów oraz dane o schemacie praktyk niedzielnych w poszczególnych parafiach, tak jak odnotowały je wizytacje czterech wspomnianych wyżej biskupów. Bazę informacyjną dysertacji wspomaga ponadto umieszczony na jej wstępie wykaz źródeł i bibliografii wraz ze zbiorem przydatnych opracowań, literatury pomocniczej oraz stosownych skrótów.

Trzeba z uznaniem stwierdzić, że dysertacja ks. Głowy jest studium dojrzałym zarówno od strony metodologicznej, jak i merytorycznej. Problem niedzielnej Służby Bożej, który był dotychczas przedmiotem zainteresowań takich znawców zagadnienia, jak O. Paweł Sczaniecki, ks. Kazimierz Spólny, ks. Jan Kracik, otrzymał tu tak precyzyjne oświetlenie, które może być tylko porównane z doskonałym studium analitycznym w języku niemieckim Andreasa Heinza: *Die sonn – und feiertägliche Pfarrmesse im Landkapitel Bitburg-Kyllburg der alten Erzdiözese Trier von der Mitte*

des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. (Trier 1978). Waleru odkrywczego, dokumentacyjnego i analitycznego tego bardzo szczegółowego opracowania nie obniżają nawet drobne uwagi krytyczne, które nasuwają się recenzentowi przy czytaniu tego cennego opracowania nad życiem liturgicznym i religijnym w Polsce przedrozbiorowej. Za mniej udaną metodologicznie próbę trzeba bowiem uznać chęć Autora dysertacji, by przerzucić most analogii problemowej między uwzględnionym w studium stylem religijności i liturgii barokowej a współczesnymi formami jej sprawowania, wypracowanymi przez Ruch liturgiczny i kerygmę Soboru Watykańskiego II. O ile bowiem udokumentowaną rzeczą jest związek myśli posoborowej z modelami liturgii podjętymi przez propozycje pastoralistów i liturgistów czasu Oświecenia, to styl Służby Bożej epoki barokowej jest daleki od zagadnienia kryzysu świętowania niedzielnego w epoce industrializacji (s. 578). Stąd za mało przekonywujące należy także uznać próby Autora, by modele współczesnego uczestnictwa we Mszy św. i ożywienia jego form przez nową redakcję sposobów sprawowania liturgii niedzielnej przez wiernych czy grupy specjalne dało się pogłębić przez odniesienie do sposobów sprawowania Służby Bożej przyjętych w 1 poł. XVIII w. Te związki dawnych form liturgii i religijności niedzielnej oraz współczesnych modeli uczestnictwa w świętowaniu dnia Pańskiego należy uznać bardziej za pobożne życzenia Autora studium aniżeli narzucające się analogie. Z punktu metodologicznego bardziej porządnym byłoby porównanie historycznych form świętowania niedzieli z analogicznymi typami jej obchodu w innych diecezjach polskich czy zwyczajów krajów ościennych aniżeli odwoływanie się do odnowionych form liturgii posoborowej.

Z innych uwag szczegółowych godnym zastanowienia jest problem czy przy wspomnieniu nabożeństwa wielkopostnego „Passio” chodzi o Gorzkie Żale, czy raczej o łacińską praktykę śpiewania Męki Chrystusa (s. 251-256). Można by także głębiej przeanalizować Różaniec do Najśłodszego Imienia Jezus odwołując się do literatury o tzw. Modlitwie Jezusa (s. 350-352). Dla nadania większej czytelności zgromadzonym w aneksie II informacjom o formach niedzielnej Służby Bożej w poszczególnych dekanatach, celowe byłoby przyjęcie innego zapisu (może literowego) dla poszczególnych praktyk oraz pominięcie statystyk tych dekanatów, dla których nie ma danych w samych wizytacjach. Te drobne uwagi krytyczne nie obniżają bynajmniej waleru naukowego dysertacji, która na polskim gruncie jest niewątpliwie ewenementem, gdy chodzi o pełne zarysowanie obrazu niedzielnej Służby Bożej w 1 poł. XVIII w. Niewiele jest współczesnych opracowań o przeszłości religijnej, które przekazywałyby duchową atmosferę epoki. Jej istotą, osnową i sensem było poczucie sacrum, czyli doświadczenie nie tylko wymiaru doczesnego, ale transcendentnego życia chrześcijańskiego. Książka ks. Głowy łączy właśnie zalety wprowadzenia w życie religijne bardzo odległej epoki wraz z próbą odtworzenia duchowej, religijnej

---

i wspólnotowej rangi obchodu niedzieli jako „serca” życia chrześcijańskiej społeczności polskiej w I Rzeczypospolitej.

Jerzy Józef Kopeć CP